

“Бекитемин”

К.Тыныстанов ат. ҮМУнун
илимий иштер боюнча
проректору, тех. илим. докт.

К. Ж. Зиялиев

“14” 2021-ж.

Дарбанов Маккамбай Ерматовичтин 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган “Дүйнөнүн когнитивдик-тилдик сүрөтүндөгү “Адам” концепти” аталышындагы диссертациясына жетектөөчү мекеме катары К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасынын

КОРУТУНДУ ПИКИРИ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу жана анын жалпы илимий, мамлекеттик программалар менен байланышы.

Бүгүнкү күндөгү илимде антропоборбордук парадигма өзөктүү парадигма катары дээрлик бардык илимдердеги, илим тармактарындагы изилдөөлөрдүн негизги багыттарын аныктоодо. Адам темасынын өзү антропология, педагогика, психология, философия, социология, этнография ж.б. илимдерде иликтөөгө алынып келе жатат. Ал эми адам жана тилдин ажырагыс байланышы, адамдын эс-тутумунда калыптанган жана сакталган универсалдуу маданий тажрыйбаны тилдин жардамы аркылуу сактоо жана муундан муунга өткөрүүгө байланышкан маселелер дүйнөлүк тил илиминде, анын ичинде кыргыз лингвистикасында лингвомаданияттаануу жана когнитивдик лингвистика тармактары боюнча изилдөөлөрдө жүзөгө ашырылып баштады. Маселен, улуттук тил илимибизде “жашоо/турмуш”, “тагдыр”, “бала”, “аял” концепттери, айрым бир портреттик концепттер боюнча изилдөөлөр аткарылганы менен, “Адам” концепт катары жана адамга байланыштуу тил бирдиктери өзүнчө лексикалык топ катары атайын изилдөөгө алына электиги белгилүү. Демек, “Адам” концептине тиешелүү лексиканын кыргыз лингвистикасында атайын иликтөөгө алына электиги; бул концептти репрезентациялоочу каражаттардын түрлөрү, саны, кепте колдонуу өзгөчөлүктөрү аныкталбагандыгы; “Адам” концептинин чегинде борбор–жакабел, денотация–коннотация, баштапкы–туунду, объективдүү–субъективдүү, нейтралдуу–эмоциялуу, чектүү–аралык ж.б. көрсөткүчтөрдүн талдоого алынбагандыгы; элес, түшүнүк, фрейм, схема, сценарий, гештальт, пропозиция, когнитив ж.б. сыяктуу категориялардын кыргыз тилинин менталдык аспектисинде “Адам” концептине тиешелүү каралбагандыгы;

“Адам” концептинин когнитивдик мазмуну системалуу мүнөздө ачыла электиги диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун шарттаган.

Изилдөө темасы жана проблемасы мамлекеттик бюджеттен каржыланган илимий долбоорлордун планына ылайык тандалып алынган жана аткарылган.

Изилдөөнүн объектиси катары кыргыз тилиндеги «Адам» концептине тиешелүү тилдик, провербиалдык бирдиктер алынып, ал эми **предметин** «Адам» концептин репрезентациялоочу когнитивдик, тилдик, провербиалдык каражаттардын системалуу сыпаттамасы түзгөн.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты катары кыргыз тилиндеги «Адам» концептинин когнитивдик мазмунун, деривациялык жана провербиалдык бирдиктерди лингвомаданияттаануунун жана когнитивдик лингвистиканын алкагында комплекстүү изилдөө эсептелген.

Диссертациянын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү Жобонун» талаптарына туура келүүчү илимий жыйынтыктары.

Диссертациялык изилдөө кыргыз тил илими, лингвомаданияттаануусу жана когнитивдик лингвистика боюнча бул багыттагы кийинки изилдөөлөр үчүн мааниге ээ боло турган, илимий негизделген төмөнкүдөй жыйынтыктарга ээ.

1-жыйынтык. Концепт реалдуу чындыктын белгилүү бир фрагменти тууралуу элестөөлөрдүн жана түшүнүктөрдүн системасын чагылдыруучу менталдык түзүлүш катары кабыл алынып, концептти изилдөө анын тилдик репрезентанттарынын мазмундук мүнөздөмөлөрүн ачып берүүгө негизделет.

2-жыйынтык. “Адам” концепти семантикасы түрдүү элементтерден турган, көп булактуу концепт катары предметтик, образдык, аксиологиялык компоненттерден турат. Бул концепттин көп элементтүүлүгү тиешелүү денотаттын жашоодогу орду, мааниси жана баалуулугу менен аныкталып түшүндүрүлөт.

3-жыйынтык. Кыргыз тилиндеги көптөгөн паремияларда жана эпитеттерде адамдын кулк-мүнөзү, кыял-жоругу, жүрүм-туруму, сырткы келбети, сын-сыпаты ж.б. берилгендиктен, адам элдин практикалык баалуулуктарына кирет. .

4-жыйынтык. “Адам” концепти көп катмардуу жана көп деңгээлдүү. Ал кыргыз тилинде сүйлөөчүлөрдүн аң-сезиминде “Адам, киши, инсан, пенде, (тирүү) жан”, “Адам сөзү”, “Адамды адам кылган сапаттар”, “Адамды айбанга айланткан сапаттар” сыяктуу ар кыл концептуалдык белгилер аркылуу берилүүчү, концепттин өнүгүүсүн чагылдыруучу когнитивдик катмарлардан турат.

5-жыйынтык. Эл тарабынан иштелип чыккан ойлордун жыйындысы лингвомаданий жалпылык катары паремияларда орун алат жана

алар элдин менталдык дүйнөсүн чагылдырат. Паремияларды концептуалдык талдоо концепттин мазмунун бир кыйла кеңейтет. Фрейм, сценарий, когнитивдик ж.б. сыяктуу когнитивдик түзүлүштөр улуттук түшүнүктөрдү уюштурат.

6-жыйынтык. “Адам” концептинин семантикалык талаасынын борбордук лексемалары катары киши, пенде, инсан, жан, жаран сөздөрү кызмат кылса, семантикалык талаасынын жакабелине “персона”, “индивид”, “субъект” ж.б. көптөгөн түшүнүктөр кирет.

Диссертациядагы илимий жыйынтыктардын (жоболордун), корутундулардын негизделиши жана ишенимдүүлүгү.

Диссертациянын жогоруда белгиленген илимий жыйынтыктары илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, себеби лингвистика, лингвомаданияттаануу, когнитивдик лингвистика, ошондой эле философия, антропология, аксиология, тарых, мифология, теология, фольклористика, социология, психология ж.б. боюнча илимий-теориялык материалдарга, алардын принциптерине, теориялык-методологиялык жоболоруна таянуу, аларга кылдат анализ жүргүзүү жана аларга өз алдынча көз караш менен мамиле жасоонун негизинде чыгарылган.

Диссертант антропоборбордук парадигманын өзөгүндө турган адам проблемасынын бир катар илимдерде каралышын, анын ичинде тил илиминде, когнитивдик лингвистикада, лингвомаданияттаанууда антропологиялык маселелердин берилишин полипарадигмалык мүнөздөгү талдоодон өткөргөн. Ошондой эле концепт, анын изилдениши жана мүнөздүү белгилери, категориялары, концептуалдык изилдөөлөрдүн азыркы абалы сыяктуу маселелердин илимий-теориялык негиздерин көрсөтүп, жалпы сереп берген.

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары “Адам” концептинин кыргыз дүйнөтанымында лексика-семантикалык жана провербиалдык түрдө экспоненттелишин изилдөөнүн натыйжасында чыгарылган. Мында аталган концепттин философиялык, социалдык-тарыхый жана биологиялык, мифологиялык, деривациялык катмарлары жана алардын мазмуну; антропологиялык концепттердин этимологиялык катмары; антропологиялык алкактагы негизги түшүнүктөр; менталдык чөйрөдөгү “Адам” концепти катышкан номинативдик бирдиктер талдоого алынган. Лексикографиялык булактардагы маалыматтардын негизинде “Адам” концептинин репрезентациясы берилип, мындай репрезентация концептти сыпаттоочу синонимдер жана антонимдер, эпитеттер аркылуу көрсөтүлгөн. Ошондой эле антропологиялык негизги концепттер компоненттик талдоого алынган: “Адам” концептинин провербиалдык каражаттарда орун алышы жана мындай бирдиктердин когнитивдик-семантикалык анализи, аларда аталган концепттин мүнөздөлүшү, “Адам” концептинин туруктуу сөз айкаштарында (фразеологизмдерде) орун алышы когнитивдик талдоодон өткөрүлгөн. Мында сырткары, изилдөөгө алынып жаткан концепттин кыргыздардын ой

казынасында туюндурулушу, бул концепт элибиздин улуттук аң-сезиминде кандайча ассоциациялана тургандыгы анализденип, булар изилдөөлөрдүн негизги натыйжаларын түзгөн.

Диссертациядагы илимий жыйынтыктардын, бүтүмдөр менен корутундулардын жаңылык деңгээли.

1-, жана 5-жыйынтыктарды жарым-жартылай жаңы деп эсептөөгө болот, анткени концепт реалдуу чындыктын белгилүү бир фрагменти тууралуу элестөөлөрдүн жана түшүнүктөрдүн системасын чагылдыруучу менталдык түзүлүш катары кабыл алынып, концептти изилдөө анын тилдик репрезентанттарынын мазмундук мүнөздөмөлөрүн ачып берүүгө негизделери; ошондой эле эл тарабынан иштелип чыккан ойлордун жыйындысы лингвомаданий жалпылык катары паремияларда орун алары жана алар элдин менталдык дүйнөсүн чагылдырары, ошондой фрейм, сценарий, когнитив ж.б. сыяктуу когнитивдик түзүлүштөр улуттук түшүнүктөрдү уюштурары когнитивдик лингвистика, лингвомаданияттаануу боюнча буга чейин жарык көргөн, диссертант обзордук талдоого алган илимий-теориялык адабияттарда көрсөтүлүп келген.

Ал эми 2- 3-, 4-, 6-жыйынтыктар жаңы болуп саналат, себеби “Адам” концептинин семантикасы түрдүү элементтерден турган, көп булактуу концепт катары предметтик, образдык, аксиологиялык компоненттерден турары жана концепттин көп элементтүүлүгү тиешелүү денотаттын жашоодогу орду, мааниси жана баалуулугу менен аныкталып түшүндүрүлөрү; “Адам” концептинин кыргыз дүйнө таанымында лексика-семантикалык түрдө экспоненттелиши, репрезентацияланышы, тактап айтканда, аталган концепттин философиялык, социалдык-тарыхый жана биологиялык, мифологиялык, деривациялык, этимологиялык катмарлары жана алардын мазмуну; антропологиялык негизги түшүнүктөр; менталдык чөйрөдөгү “Адам” концепти катышкан номинативдик бирдиктер; концептти репрезентациялаган лексика-семантикалык жана провербиалдык бирдиктер алгач ирет системалуу иликтөөгө алынып, андай изилдөөлөрдүн натыйжаларын, бүтүмдөрүн, жоболорун көрсөтөт.

Алынган жыйынтыктардын ички биримдикке ээ болушу.

М. Е. Дарбановдун диссертациясы «Адам» концептине кыргыз тилинин материалдарынын негизинде системалуу түрдөгү лингвистикалык-когнитивдик изилдөө жүргүзүүгө арналып, изилдөөдөн алынган жыйынтыктар ички биримдикке, улануучулук мүнөзгө, логикалык ырааттуулукка, маани-маңыздык байланыштуулукка ээ.

Алынган жыйынтыктардын тиешелүү актуалдуу проблемага, теориялык же колдонмо маселеге багытталышы.

М. Е. Дарбановдун диссертациялык изилдөөсү кыргыз тил илиминде буга чейин көп аспектилүү, системалуу изилдөөгө алына элек маселеге,

башкача айтканда, “Адам” концептинин лингвистикалык, когнитивдик, лингвомаданияттаануучулук спецификасын илимий иликтөөгө багытталган. Ошондуктан диссертациянын жыйынтыктары, материалдары, жоболору, бүтүмдөрү кеңири алкактагы илимий изилдөөчүлүк, билим берүүчүлүк, практикалык мааниге ээ.

Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын, бүтүмдөрүнүн жетиштүү санда жарык көрүшү.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган негизги жыйынтыктар, жыйынтык-корутундулар илимий-практикалык конференцияларда окулган баяндамаларда апробацияланып, КР ЖАКнын тизмесине кирген же индекстелген системаларга кирген басылмаларда диссертанттын жеке авторлугу менен жарык көргөн 19 илимий макалада чагылдырылган.

Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкеш келиши.

Автореферат диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаты менен милдеттерине шайкеш келет. Бирин-эки формалык моменттерди эске албаганда, диссертацияда орун албаган кошумча, ашыкча же жаңы маалыматтар жок. Авторефератка коюлуучу талаптар сакталган.

Диссертациянын мазмунунда жана жасалгаланышында кезиккен айрым мүчүлүштүктөр.

Диссертациянын жана авторефераттын мазмунунда, жасалгаланышында орун алган төмөнкүдөй айрым жагдайлар боюнча сын-пикир, сунуш айтууга болот.

1. Диссертант изилдөөчүлөрдүн когнитивдик лингвистиканын идеялары, концепт, концепттин категориялары боюнча айткан көз караштарын, пикирлерин, аныктамаларын келтирип санап коюу менен гана чектелбестен, өзүнүн да конкреттүү жеке пикирин, позициясын так көрсөтүп, аргументтеп берсе, иштин илимий-теориялык деңгээли мындан да жогору болмок деп эсептейбиз.
2. Баптардын көлөмүндө пропорциялуулуктун сакталбай калышы (1-бап – 29 бет, 2-бап – 3 бет, 3-бап – 216 бет) аларда каралган маселелердин мүнөзү менен байланыштуу экени талашсыз. Ошентсе да «Изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталган 2-бап 3 гана бет көлөмүндө болуп калган. Анын үстүнө, анда берилген айрым маалыматтар иштин киришүүсүндө да орун алып, кайталоо бар. Изилдөөнүн материалдары жана методдору боюнча кеңирирээк сыпаттама берүү алгылыктуу болмок.
3. Диссертациялык иштеги айрым илимий-теориялык ойлор так жана түшүнүктүү берилбей калгандай. Мисалы: 1) иштин 30-бетинде: “Биздин оюбузча, концепт – биринчиден, мазмунуна бизди курчап турган дүйнөгө байланыштуу жалпы маалыматты камтыган бирдик...”

- деп аныктоого алат. Мында бизди курчап турган дүйнөгө байланыштуу жалпы маалыматты концепт береби жана концепт өтө кеңири функция аткарып, тил түшүнүгүнө синоним болуп калбайбы деген суроолор жаралат. 2) 21-бетте: “...семантикалык жана концептуалдык-когнитивдик анализ бирдей, тектеш, окшош процедуралар катары каралат” – дейт. Эгер алар бирдей, окшош болсо, анда аларды айырмалап кароонун зарылдыгы канчалык?
4. 60-бетте куудул М. Бердибековдун адамдын жаралышы тууралуу сатирасы иштин маани-мазмунунда, изилдөөнүн жыйынтыктарында эч кандай роль ойнобойт, ашыкча деген пикирдебиз.
 5. «Адам» концептин репрезентациялоочу мисалдарга (лексикалык бирдиктер, паремиялар, фразеологизмдер, көркөм чыгармалардан ж.б. булактардан мисалдар) шилтемелер так, толук берилбеген.
 6. Кыргызча авторефератта (6-бет): *эмгек... төрт баптан... турат* деп берилсе, орусча авторефератта (6-бет) жана диссертациялык иште (11-бет) *эмгек... үч баптан... турат* деп көрсөтүлгөн.
 7. Иште айрым бир орфографиялык, пунктуациялык каталар, стилдик (мисалы, 47-б.: *...адам баласы – ай-ааламда кайталангыс, керемет неме... жаратылышта андан ашкан неме жок* ж.б.) жана стилистикалык (мисалы, 21-б.: *Когнитивдик лингвистиканын антропология менен тыгыз байланышта* ж.б.) мүчүлүштөр орун алган жана айрыкча, техникалык каталар арбын учурайт. Мисалы, сөздөрдүн биригип калуусу 5-, 11-, 25-, 31-, 45-, 45-, 46-, 49-, 52-, 53-.... ж.б. (иштин аягын чейин) беттерде кездешет. «Кыргыз тили» адистиги боюнча корголуп жаткан докторлук диссертацияда мындай каталардын болушу алгылыксыз.

Диссертациянын КР ЖАКтын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү Жобосунун» талаптарына ылайык келиши.

М. Е. Дарбановдун дүйнөнүн кыргыз тилдик-когнитивдик сүрөтүндөгү «Адам» концептин системалуу изилдөөгө арналып, 10.02.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган “Дүйнөнүн когнитивдик-тилдик сүрөтүндөгү “Адам” концепти” деген темадагы диссертациясы тиешелүү деңгээлде аткарылган, кыргыз тил илими, когнитивдик лингвистика, лингвомаданияттаануусу үчүн илимий-теориялык жана практикалык мааниге ээ болуучу маселелерди камтыган илимий-квалификациялык эмгек болуп саналат жана КР ЖАКнын доктордук диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп берет, ал эми анын автору 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Диссертациялык иш К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасынын 2021-жылдын 12-июнунда кафедра башчысынын милд. аткаруучу, филол. ил. канд. Т. Ж. Асирдинова,

филол. илим. докт., проф. А. Иманов, фил. илим. докторлору Ж. Осмонова, А. Т. Дунканаев, А. Э. Абдыкеримова, филол. илим. канд., доцент А. К. Койлубаева, филол. илим. кандидаттары Д. Н. Исмаилова, А. А. Анапияева, ага окутуучу Ж. А. Түмөнбаева жана А. А. Азимовалардын катышуусу менен өткөн отурумунда талкууланып, жактырылган (протокол №10).

Корутунду пикир филология илимдеринин доктору А. Т. Дунканаев, филология илимдеринин канд. А. К. Койлубаева жана Т. Ж. Асирдиновалар тарабынан жыйынтыкталып түзүлгөн.

Отурумдун төрагасы,
филол. илимд. докт.

А. Т. Дунканаев

Отурумдун катчысы

А. А. Азимова

